

Vrhniški razgledi, 4. Vrhnika: Muzejsko društvo Vrhnika, 2003, 176 str.

V Sloveniji izhaja kar lepo število krajevnih zbornikov, ki, kot ime že samo pove, posvečajo največ pozornosti krajevnim temam. Ni pa rečeno, da samo njim. Zlasti v času samostojne države zasledimo v njih vedno več prispevkov, ki govorijo o pomembnih krajanih, ki so odšli po svetu in tam postali bolj ali manj ugledni v novih priseljskih skupnostih. Ni daleč od resnice misel, da ni družine na Slovenskem, iz katere v zadnjih dveh stoletjih iz najrazličnejših vzrokov ne bi kdo odšel v tujino in tam ostal za krajši čas ali za vedno. Kaj šele iz posameznega kraja. Tudi Vrhnika z okolico v tem ni bila izjema. Poudariti moram, da je v naši zgodovinski zavesti še vedno premalo utrjena misel, da Slovenci ne živijo samo v vsakokratnih državnih mejah, ampak tudi prek njih, to je v bližnjih sosesčinah (zamejski Slovenci) in razpršeni po vseh celinah sveta (izseljenci oziroma zdomci). Skozi interes za preteklost posameznikov (in to ne samo iz vrst znanih in pomembnih ljudi) in družin spoznavamo tudi pojav migracij in tendenco po iskanju družinskih korenin, ki postaja vedno bolj prisotna v zadnjem času tudi v Sloveniji, npr. v okviru rodoslovnih društev. Vedno bolj pa se migracijska tematika uveljavlja tudi v zgodovinopisju.

Čas množičnega izseljevanja je bil tudi čas razvitih železniških povezav, brez katerih si selitev ljudi ne moremo predstavljati v obsegu, ki ga poznamo konec 19. in na začetku 20. stoletja. In Vrhnika je bila ob poti v svet, saj je tržaško pristanišče pomenilo enega od izhodnih pristanišč v svet, hkrati pa je velik del izseljencev potoval tudi v smeri proti Dunaju in skozi njega proti različnim zahodnoevropskim pristaniščem. Izseljevanje je zajelo tudi Vrhniko z okolico. Samo kot primer. Leta 1892 se je iz sodnega okraja Vrhnika (Borovnica, Črni Vrh, Horjul, Polhov Gradec, Preserje, Št. Jošt in Vrhnika) izselilo 23 oseb, leto dni kasneje kar 189, od tega samo iz Vrhnike 104. V Bistri pri Vrhniku sta bila rojena Frančišek, kasneje Francis Jager (*1869), misijonar in čebelar, in njegov mnogo bolj znani brat Ivan, kasneje John Jager (*1871), arhitekt in urbanist. V poljudnem članku sta ju predstavila bralcem Franci Dovč (Francis Jager – duhovnik in čebelar) in Pavel Mrak (Naš rojak – arhitekt Ivan / John / Jager). Prvi je odšel v Ameriko leta 1887, drugi leta 1902. (Že leta 1880 je po ženini smrti odšel v Ameriko tudi njun oče.) Frančišek je dokončal bogoslovne študije v ZDA in se tam začel ukvarjati tudi s čebelarstvom, Ivan pa je prišel v ZDA kot oblikovan in znan arhitekt in urbanist. Frančišek se je uveljavil kot univerzitetni profesor za področje čebelarstva (bil je profesor na državni univerzi v Minneapolisu, vodja odseka za čebelarstvo, vodja kmetijske postaje in svetovalec na ameriškem ministrstvu za kmetijstvo), Ivan je postal najbolj znan po izdelavi urbanističnega načrta za Minneapolis. Tako sta brata, rojena v Bistri pri Vrhniku, kjer sta preživela le zgodnja deška leta, dala svoj pečat največjemu mestu v Minnesoti.

Če govorimo o množičnem izseljevanju Slovencev na prelomu v 20. stoletje, usmerjeno zlasti v Združene države Amerike, kot o najbolj množičnem valu odhajanja iz slovenskega prostora, je za begunce leta 1945 (ki jim moramo prišteti še neznano število kasnejših ilegalnih beguncev konec štiridesetih in v petdesetih letih) značilno, da niso bili tako mnogoštevilni, vendar z močnim intelektualnim jedrom. Če so v času

bratov Jager odhajali večinoma zaradi ekonskih razlogov, so begunci, kasneje razseljenci, odhajali v Argentino, ZDA, Kanado, Avstralijo in po Evropi zaradi političnih razlogov. In še ena velika razlika je bila, o prvih se je veliko pisalo, stiki med staro in novo domovino so bili stalni, pošiljanje časopisov in knjig utečeno, obiski (razen vojaških ubežnikov) domačih svobodni ... medtem ko so bili drugi zamolčani, stiki z domačimi prekinjeni, njihovi časopisi in knjige prepovedani, obiski nezaželeni, če ne celo nevarni za obe strani. Kljub mehkejšim pristopom jugoslovanskih oblasti po šestdesetem letu je ostala jugoslovanska politika, zlasti njeno trdo komunistično jedro, nepopustljiva do padca režima do vseh tistih, ki so v tujini aktivno delovali proti Jugoslaviji, komunizmu in režimu kot takemu. Med begunci maja 1945 se je z družino umaknil na Koroško tudi Marijan Marolt, katerega življenjsko pot, s poudarkom na njegovem pripovednem delu (in na podlagi diplomskega dela iz leta 1993) v zborniku obravnava Darinka Koderman Patačko. Razpravo odlikuje tudi Maroltova bibliografija in navajanje opomb, virov ter literature. Marijan Marolt je bil rojen leta 1902 v zdravniški družini, ki je bila hkrati ena najpomembnejših veleposestniških in industrialnih družin na Vrhniki. Sam je doštudiral pravo in doktoriral iz umetnostne zgodovine. Po opravljenem sodniškem izpitu se je z družino preselil na Verd leta 1932. Bil je protikomunistično usmerjen, ob začetku vojne v stalni življenjski nevarnosti (preživel je tri poskuse napadov nanj), nato sledimo njegovemu umiku v Trst, izropanju domačije s strani partizanov in povratku na Verd 12. oktobra 1942. Zato se ne smemo čuditi, da je bil med organizatorji vaških straž in podpornik slovenskega domobranstva. Tako je razumljiv tudi njegov beg čez Karavanke in izselitev v Argentino junija 1948. Do leta 1954 se je preživil s fizičnim delom. Omenjenega leta je postal tajnik in plačani vodja pisarne Slovenske kulturne akcije (SKA), kasneje profesor in ravnatelj Umetniške šole SKA, predavatelj na slovenskem oddelku ukrajinske katoliške univerze sv. Klimenta. Umrl je januarja 1972 v Buenos Airesu. Povezanost z Vrhniko se kaže tudi v njegovem umetnostnozgodovinskem delu (več študij o vrhniškem slikarju Jožefu Petkovšku, topografija vrhniške dekanije) kot tudi v literarnem ustvarjanju, ki ga je razvil v Argentini. Zgodovinski roman *Zôri, noč vesela!* (1956) govori o Vrhniki in njenih ljudeh in je bil prvo izvirno zdomsko pripovedno delo, ki ga je v knjigi izdala SKA. In tudi njegovo tretje delo (drugo, *Rojstvo, ženitev in smrt Ludvika Kavška* iz leta 1967 ima tudi mnoge avtobiografske poteze) z naslovom *Jože Petkovšek. Življenjepisna povest*, ki je izšla posthumno leta 1975, govori o vrhniškem rojaku. Avtorica nas seznani s podrobno analizo njegovih del na način, da je privlačen za branje tudi nepoznavalcev, s čemer ne okrne strokovnosti svojega razmišljanja. Kot dodatek je objavljen zapis Marijana Marolta *Mikelčevi spomini na Petkovška*, ki se hrani v Arhivu Republike Slovenije v Ljubljani (AS 935 Marolt Marijan). Marolt je dobil svoje mesto tudi v trilogiji *Slovenska izseljenska književnost 3. Južna Amerika*, ki sta jo uredili Janja Žitnik in Helga Glušič (Rokus & Založba ZRC, 1999).

Poleg uvodnika glavne in odgovorne urednice zbornika Marije Oblak Čarni sledimo sklopu člankov, ki govorijo o kulturni dediščini na Vrhniskem, in sicer o umetnostnozgodovinski (Mojca Arh Kos), etnološki (Damjana Pediček Terseglav), o dediščini kot vrednoti današnjega časa (Petra Jernejec Babič), arheološki/Claustra Alpium Iuliarium

(Janez Kos) in arhivski (Marija Oblak Čarni). O vrhniškem prangarju – sramotilnem stebru piše Bojan Kukec, pomenu Kotnik-Lenarčičevega posestva v Verdu Nataša Oblak in vrhniški lokalni železnici Karol Rustja. Usnjarstvu sta posvečena dva prispevka, o nastanku usnjarne S. Kalin piše Franc Okrajšek in o stavki usnjarskih delavcev v tovarni Carla Pollaka leta 1922 Marjeta Adamič. Arhivistka in zgodovinarica Aleksandra Serše nam predstavi Vrhniko na vojaškem zemljevidu 1763–1787, Marta Samotorčan pa poroča o uprizarjanju živi jaslic v času božično-novoletnih praznikov v zadnjih letih.

Kot raziskovalca slovenskega izseljenstva me veseli, da se tudi na lokalni ravni posveča pozornost Slovincem po svetu. Muzejsko društvo Vrhnika (ustanovljeno je bilo leta 1999) ima tudi v pravilih zapisano, da povezuje občane, rojake po svetu in druge, ki jih zanimajo domoznanske dejavnosti. Iz društvenih poročil (2001, 2002) razberemo, da pripravljajo postavitev spominskega obeležja bratoma Jager in da so za zbirko gradiva o zgodovini Vrhnike pridobili tudi gradivo o Francišku Jagru. Obravnavana številka zbornika pa dokazuje, da izseljenska tematika na Vrhniškem ni zapostavljena. Samo tako naprej.

Marjan Drnovšek

Zvone Žigon, Izzivi drugačnosti: Slovenci v Afriki in na Arabskem polotoku, Založba ZRC, ZRC SAZU (migracije 3), Ljubljana, 2003, 152 str.

Razen že skorajda mitoloških Aleksandrink (Dorice Makuc), nekaj časopisnih ali strokovnih člankov in kakšne raziskovalne naloge ni bilo o Slovincih ali slovenstvu na Črni celini napisanega skoraj nič, poudarja avtor v predgovoru. In prav ta črna luknja na Črnem kontinentu je avtorja, kot sam v manj vesoljskem jeziku piše, potegnila s svojo privlačnostjo v prostor neznanega.

Njegov projekt je finančno oplemenitilo *Ministrstvo za kulturo RS* in avtor se je v (evropski) jeseni 2001 za 25 dni podal na celino, od koder je baje nek naš daljni prednik prvič stopil na to nam vsem dobro znano grenko-sladko pot. No, če smo natančnejši, avtor je obiskal tri države (Egipt, Kenijo in Južnoafriško republiko) in ob tem se mi zdi »fer« prišepniti, da to ni bilo izključno študijsko potovanje. Na pozabljeno celino se je odpravil tudi v obleki svetoyalca *Urada RS za Slovence po svetu*. Kljub temu, da je avtor veliko gradiva zbral tudi prej in potem (arhivi, dopisovanja in pogovori), predstavljajo intervjuji in dnevnik s poti tisti del knjige, brez katere bi ta bila kot kavboj brez pištole. No, zagrizimo se končno v strukturo besedila, da bomo (z)vedeli, iz kakšne moke je kruh.

Knjiga je brez obveznih poglavij (predgovor, uvod in povzetek) razdeljena v štiri sklope. Najprej avtor obdela slovenstvo po državah, kjer naj bi bilo največ Slovencev. Najdlje se zadrži v Egiptu, kjer v posebnem podpoglavju predstavi Aleksandrinke, nato slovenske vojake v Afriki, ki so v času zadnje svetovne m/norije pristali na tej celini kot italijanski vojaki ali pa so ostali v Egiptu kot vojaki razpadle jugoslovanske vojske,